

12. Панченко В. Є. Володимир Винниченко: парадокси долі і творчості: Книга розвідок та мандрівок.– К.: Твім інтер, 2004.– 288 с.

13. Пахаренко В. І. Українська поезика.– 2-ге вид., доповн.– Черкаси: Відлуння-Плюс, 2002.– 319 с.

14. Сиваченко Г. “Конкордизм” Володимира Винниченка в екзистенціалістському дискурсі // Слово і час.– 2001.– № 9.– С. 33–39.

15. Тютюнник Г. М. Облога: Вибр. твори / Передм., упорядкув. та прим. В. Дончика.– 2-ге вид.– К.: Пульсари, 2004.– 832 с.

УДК 82. 09

Галина Дзись

ПОЕТОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЖАНРУ ПРОЗОВОЇ МІНІАТЮРИ

Розглядаються філософсько-естетичні та психологічні аспекти поезики жанру прозової мініатюри у різних національних літературах (французькій, латиській, американській та ін.), аналізуються художні особливості відтворення світочуття і способів авторського самовираження на прикладі творів Ф. Делерма, І. Зіедониса, Х.-Л. Борхеса. Досліджується специфіка авторського самопізнання у сучасній прозовій мініатюрі. На основі праць українських та зарубіжних літературознавців (І. Денисюка, О. Гінди, Ю. Кузнецова, К. Каваллеро, В. Тейтельбойма та ін.) визначаються основні тенденції у розвитку жанру прозової мініатюри у світовій літературі.

Ключові слова: філософічність, психологізм, світочуття, авторське самопізнання, поезика, прозова мініатюра.

Dzys G. The Poetical Aspects of the Genre of Prosaic Miniature. The article deals with the problems of investigation of philosophic and psychological aspects of the genre of prosaic miniature in different national literatures (French, Latvian, American and others) and analysis of artistic features of the representation of the author's world-view and of ways of the author's self-expression (the prosaic miniatures of P. Delerm, I. Ziedonis, J. L. Borges and others). The main attention is paid to the specificity of the author's self-consciousness in the modern prosaic miniature. On the basis of theoretical works of contemporary Ukrainian and foreign scholars (I. Denysyuk, O. Hinda, Y. Kuznetsov, C. Cavallero, V. Teyteylboym and others) the author investigates the main tendencies in the evolution of the genre of prosaic miniature in the world literature.

Key words: philosophic and psychological aspects, world-view, author's self-consciousness, poetica, prosaic miniature.

У системі малих епічних жанрів світової літератури кінця ХХ – початку ХХІ ст. набуває особливої популярності жанр прозової мініатюри. Будучи максимально пристосованим до втілення різних новаторських експериментів, жанр короткої прози сьогодні стає улюбленим у представників різних національних літератур. Сучасна прозова мініатюра переживає своє друге народження: вона піднялася на новий рівень і структурно-типологічний, і ідейно-естетичний. А отже, цілком закономірно, що її різні аспекти (генеза жанру, його еволюція, жанрова специфіка, поетика) привертають до себе увагу дослідників літератури з метою подальшого аналізу та пояснення.

У літературних студіях ХХ ст. уже існують деякі напрацювання у сфері теорії жанру малих форм. Так, за розвитком української прозової мініатюри уважно стежили І. Денисюк, В. Фащенко, Т. Заморій, хоча в їхніх працях мініатюра розглядалася як різновид оповідання. Російські вчені С. Аверинцев та М. Балашов вивчали витoki жанру прозової мініатюри та її розвиток у світовій літературі. Важливим підґрунтям для вивчення жанру прозової мініатюри стала дисертація О. Гінди, яка, систематизувавши поодинокі розвідки українських та російських учених, досліджувала становлення та функціонування жанру прозової мініатюри у східнослов'янських літературах. У поле зору дослідниці входили також проблеми специфіки поетики жанру прозової мініатюри у східнослов'янських літературах, аналіз причин його „витривалості” і життєздатності. На початку нового тисячоліття швейцарський письменник і дослідник П. Мозер визначає зародження, ознаки й межі *нанотексту* – нової літературної форми, яка перебуває між хайку та новелою. Приблизно тоді ж виходять у світ дослідження Р. Бертрана та К. Каваллеро, присвячені вивченню особливостей поетики французької прозової мініатюри, зокрема її художньо-естетичної природи.

Спираючись на вищезгадані теоретичні дослідження вітчизняних та світових науковців та залучивши до аналізу власне літературний матеріал (прозові мініатюри Х.-Л. Борхеса, Ф. Делерма, І. Зіедониса), спробуємо дослідити деякі основні поетологічні особливості сучасної прозової мініатюри. Головним предметом нашого зацікавлення в цій статті є філософсько-естетичні компоненти та психологізм малих

жанрових форм, а також художні особливості відтворення світочуття й способи авторського самовираження.

Як відомо, „внаслідок особливої уваги письменника до універсальних аспектів буття, світобудови, сенсу людського життя його літературні твори набувають філософської наповненості” [6, 708]. Прозова мініатюра як твір невеликий за обсягом (від кількох рядків до кількох сторінок), згідно з дефініцією О. Гінди, „передбачає насамперед максимальну концентрацію життєвого матеріалу і морально-філософську наповненість змісту” [1, 111]. Про наскрізну філософічність, притаманну прозовій мініатюрі, писав також І. Денисюк.

Автори прозових мініатюр у різних національних літературах вдаються до вічних філософських питань, як-от пошуки щастя чи істини, сенсу людського буття чи гармонії з природою та своїм внутрішнім світом. Сучасний французький письменник Ф. Делерм, будуючи свій художній світ, використовує два основні компоненти, які несуть у собі філософську значимість: пошуки щастя через повернення в дитинство та прагнення розкласти повсякденну реальність на маленькі шматочки, щоби з них здобути квінтесенцію. Митець відкриває нові джерела натхнення у буденно-чуттєвому сприйнятті світу. За допомогою використання зорових, нюхових, смакових, тактильних вражень та асоціацій автор відводить читача від безконечної марноти, даруючи йому світ легкого і світлого смутку та вміння бути щасливим. Естетика Делерма дуже схожа на естетику Пруста: реальність та щастя – ось її основи [8, 251]. Як пише французький дослідник творчості Делерма К. Каваллеро, „...автор ... не приховує свого потягу розгадати глибини буденного, в якому криється те, що він відверто називає „щастям” [11, 145]. Змальовуючи по-домашньому затишні сцени із повсякденного життя, миттєві образки-спогади із „раю дитинства”, письменник не перестає запрошувати читача розділити його мистецтво жити у повній гармонії та невимушеності, якомога далі від міського стресу та небезпечної пастки світських умовностей [11, 145–146]. Тип мислення Делерма містить деякі елементи філософії епікурейців, зокрема намагання призупинити, упіймати, дегустувати швидкоплинну мить [11, 145]. Молодий швейцарський дослідник Р. Бертран зараховує Делерма до неформального літературного напрямку, який він називає терміном “позитивний мінімалізм”.

Латиноамериканський письменник Хорхе-Луїс Борхес у своїх прозових мініатюрах представляє екзистенційний тип мислення. Дослідник життя та творчості Борхеса В. Тейтельбойм детально аналізує вплив різних філософських ідей на світобачення письменника. Учений підкреслює, що у філософському сенсі Борхес проголосив себе ідеалістом. „Спочатку було слово. Думка передує світові, який є складним творінням духа, чия божественна природа Творця, деміурга, універсальної душі, активного начала всесвіту дає змогу художникові чи мислителю заперечувати існування реальності” [9, 108]. У своїх філософських поглядах Борхес наслідує Шопенгауера, його метафізику волі й уяви та „думку про відносність смерті і вічний колообіг життя (екстраполяція цього поняття на простір приводить до ідеї лабіринту)” [9, 109]. Спорідненими із метафізикою Шопенгауера є також борхесівське „інше Я”, або „двійник, що живе у дзеркалах і всередині самої людини”, а також „ідеї скасованого часу та трансцендентальної щодо індивіда волі” [9, 109–110]. Іншим визначальним фактором у творенні системи філософських понять Борхеса була ідея вічного повернення Ніцше. „Зорі і люди описують параболи і, повертаючись, проходять через ті самі точки, щоб вилитися у міфі як квінтесенція деперсоналізованої людини” [9, 110]. Прикладом цієї ідеї є уявлення Борхеса про людину як про істоту, яка безповоротно заблукала у всесвіті (Критський лабіринт). Однак найбільший вплив на творчість латиноамериканського письменника мав філософ-ідеаліст Берклі, „для якого дійсність не існує взагалі, а якщо вона б і існувала, то була б лише думкою” [9, 110]. Але така беркліанська концепція порушила єдність борхесіанського світовідчужування. Митець відчуває себе чужим у навколишньому світі. Саме тому він замикається у бібліотеках.

Короткій прозі Борхеса притаманна також міфологічність: письменник воліє мати справу із міфологізованими фактами та персонажами, як-от „Вавилонська бібліотека” чи „Дон Кіхот”. “Він віртуозно використовує те, що було написано іншими декілька тисячоліть, століть чи десятиліть тому. Блукає у своє задоволення по Біблії. А окрім того, модернізує забуті тексти чи твори, взагалі невідомі пересічному сучасному читачеві. Його світогляд відрізняється космополітичністю та інтегральністю” [9, 330–331].

Увагу Борхеса привертають передусім питання про реальність та нереальність матерії, про непізнаваність особистості, про приховані таємниці. Звідси схильність до фантазії, до винайдення нової реальності.

Мініатюри латиського митця Імантса Зіедониса, які сам письменник іменує „епіфаніями”, проникнуті пошуками істини, „самої суті речей” [4, 140]. „Лише особистість має можливість виховувати особистість в іншій людині, – зазначає І. Зіедонис, – лише багатий на особистості колектив може бути представником народу, лише він може говорити від імені народу. Саме тому мене цікавить, де той початок, де те середовище, якою є механіка, що народжує мислителя, поета, стрілка” [4, 140]. На написання епіфаній, „маленьких імпульсів, маленьких сполохів, світло яких особливо яскраво висвітлює деякі миті життя” і які часом „можуть здаватися суперечливими” [4, 3], письменника надихнула „світла, оптимістична ритміка латиських народних пісень та сьогоденні складні, навіть кібернетичні пошуки синхронізації та гармонії” [4, 3]. Мислення Зіедониса інтуїтивно-чутливе. У своїх філософських пошуках початку, коренів письменник спускається до найнезвіданіших глибин. Його філософія просякнута проблемами високої моралі, сповнена оптимізму та гуманізму. Роздумуючи над земним призначенням людини, письменник змальовує різні миті людського життя від народження до перенародження. У своїх філософських рефлексіях він часто вдається до теми самоборотьби та самовдосконалення. Епіфанії Зіедониса завжди містять глибинне значення, їм притаманна насиченість та точність думки: вони афористичні та глибоко філософічні.

Жанр прозової мініатюри значною мірою сприяв поглибленню психологізму в літературі. Автори сучасних прозових мініатюр часто вдаються до зображення переживання як „певного духовно-психічного компоненту” і воно „дає змогу глибше осягнути таїну людської душі, спробувати збагнути її закони” [5, 117, 116]. Український дослідник Ю. Кузнецов зазначає: „Переживання ... стає тим джерелом, що живить художній конфлікт і визначає настроєву композицію та своєрідний внутрішній сюжет твору. Це певний імпресіоністичний малюнок як індивідуальної психіки, так і соціально-психологічної атмосфери суспільства, його настроїв, ідей в той чи той історичний момент” [5, 117]. Згідно зі спостереженнями Ю. Кузнецова, потік

переживань, „взаємозв’язаних настроїв і станів особистості” передається через три сфери: чуттєву, раціональну та вольову. Залежно від того, зображення якої сфери переважає, вчений визначає „три основні підходи до змалювання внутрішнього світу героя – через потік світосприйняття (почуття), потік свідомості (думки) і потік мовлення (а також рухи, дії та вчинки героїв)” [5, 117].

Художнє пізнання внутрішнього світу делермівських персонажів здійснюється здебільшого через потік світосприйняття. Використовуючи широкий спектр чуттєвих вражень (зорових, смакових, нюхових) у змалюванні простих, буденних дрібниць, Ф. Делерм намагається розібратися у складній системі цінностей внутрішнього світу особистості. У цьому зв’язку К. Каваллеро у статті “Онтологія повсякденного” слушно зауважує: «Ситуації із повсякденного життя, змальовані Делермом, навіюють якусь задушевність, особливо в тих місцях, де вони найбільше зворушують оповідача-персонажа, який є справжньою посередницькою інстанцією в тексті. Ці вибрані уривки екзистенції змодельовані великою мірою „принципом інтеріоризації”, ... завдяки якому художній текст здобуває можливість передавати психічне життя, думки та переживання віртуальних істот, якими є персонажі. Якесь просте відчуття, випадковий погляд, якийсь запах – і перед нами з’являються далекі спогади, найпотаємніші думки особистості. До цієї задушевності долучається особливо важлива співучасть читача, якого Делерм мимоволі робить ексклюзивним свідком описаної сцени» [11, 146]. К. Каваллеро звертає увагу на постійно присутнє у письменника взаємопроникнення дій і предметів із зовнішнього світу та глибоко суб’єктивного внутрішнього світу спогадів. Починаючи із зображення незначних деталей повсякденного життя крізь призму ніби випадкового призупинення часу, оповідь переходить у парадигму неясного спогаду, і тут уже важко не проводити аналогії з відомими прустівськими дослідями щодо мимовільної пам’яті, навіть якщо віддаленість та масштаб делермівських ретроспекцій є зовсім іншими [11, 147].

Прозова мініатюра І. Зіедониса порівняно з творами Делерма виявляється ближчою до потоку свідомості. Особливо яскраво в ній зафіксовані такі компоненти цього явища, як елементи інтуїтивно-підсвідомої активності. Мініатюри-прозріння Зіедониса ґрунтуються на внутрішньому монолозі, на “пісні однієї душі” [3, 265]. Форма їх

викладу ритмічна: сюжет складають не події, а імпульси, інтуїтивні осяяння, „ритми людської думки”, її „припливи та відпливи” [3, 166]. Мислення латиського письменника асоціативне, переривчасте, ритмічне. Такий потік хвиль та імпульсів думок відображається і на зовнішній формі його творів: автор використовує незвичний порядок слів, контамінацію, переривання фраз, чергування довгих та коротких фраз тощо:

„...Обійти кругом... Це все одно – обійти кругом квітки, чи обійти кругом моря. Квітка така ж велика, як море. Не бігти прямо в море, не брести в квітку, не лізти в чужу душу, але йти близько поряд, обійти кругом, залишитися поруч. Вдень море повне світла, його йому дає небо. Вночі море повне тепла, його йому дає день” [4, 13].

Така викладова форма, – зазначає І. Денисюк, маючи на увазі потік свідомості, – „виявилася догідною для художнього показу пошуків сенсу буття, поглиблення філософічності літератури” [3, 165]. Але водночас філософські мініатюри Зіедониса не є чистою формою потоку свідомості. Сьогодні в літературознавстві з’являються дослідження, в яких вчені розглядають епіфанію як окрему складну форму психологізму: „...епіфанія є найперше осяянням, а отже, стосується досвіду ментального” [7, 26]. «Те, що довірено епіфаніям, вельми виразно належить мисленневому просторові, часто стикаючися з викликом не просто „вираження не виражального”, а й із потребою відповісти на питання, чи воно доцільне, чи є потреба пошуку можливості його передати, висловити» [7, 27]. Молодий літературний критик Богдана Матіяш називає епіфанії сюжетом, “що найбільше захоплює, бо й сам народжується із захоплення” [7, 26].

Усепоглинаючий інтерес до внутрішніх можливостей психіки притаманний також Борхесівським мініатюрам. У них знаходимо і тему спіритуалізації кохання, і самостояння людського „я” перед спокусами складного та підступного світу, і зацікавлення сновидіннями, і відтворення власних фантазій. Така різноманітність душевних порухів є виявом екзистенціальної проблематики у творчості Борхеса. Його літературному герою переважно властива складність задуму та неоднозначність. Він завжди переповнений сумнівами, оскільки сам Борхес перебуває у постійному конфлікті з навколишнім світом та самим собою. „Ніхто і ніщо не може позбавити його від внутрішнього розладу, від вічних роздумів, якими відзначена вся його творчість...” [9, 64].

Створюючи свою фантастичну літературу, латиноамериканський письменник намагається пізнати реальність. Досліджуючи загадку Борхеса, В. Тейтельбойм зазначає:

„Борхес – реаліст фантастичного. Або фантаст реального. Ця подвійність відкладає відбиток на все його життя, одвічне бажання переходити з одного боку дзеркала на інший його бік, здатність бути відразу і водою, і сушею, і стан постійної готовності порушувати установлені межі ... все це складники його літературної концепції” [9, 351].

Важливою рисою малої прози Борхеса є сповідальність, наявність якої у малих формах, як принагідно зауважував у своїх розвідках Ю. Кузнецов, пояснюється посиленою увагою до екзистенціальних проблем [5, 118]. Так, критики називають творчість Борхеса його „концентрованим психологічним портретом”, „відображенням його мозку” [9, 361].

За оповіданнями Борхеса уважний читач упізнає самого митця. Хоча письменник не виступає у суто сповідальному жанрі: він ховається за постатями своїх героїв, таких як Хуан Дальманн із мініатюри „Південь”, чи Хорхе де Бургос із „Імені Рози”, чи Еудоро Асеведо з „Утопії стомленої людини”.

Із розвитком жанру прозової мініатюри кінця ХХ – початку ХХІ ст. пов’язані подальша видозміна та ускладнення художніх особливостей світочуття й авторської позиції. В одних випадках спостерігається тенденція до ліричності та імпресіоністичності для вираження чуттєво-асоціативного ставлення до зображуваної дійсності та її ліричного освоєння (прозові мініатюри Ф. Делерма). На перший план тут виступає переживання, що визначає *настровеу композицію* твору. Відтворення таких переживань автор досягає головним чином через чуттєві враження, як-от зорові, смакові, нюхові асоціації. Наприклад, у своїх мініатюрах „Перший ковток пива”, „Дух яблук”, „Теплий роголик надворі”, „За ожиною” Ф. Делерм, згадуючи світ дитинства, описує „маленькі радощі життя” через потік почуттів, зокрема на рівні смакових та нюхових відчуттів. Усі образи, які створює Делерм, є лише символами його внутрішніх переживань. Так, у мініатюрі „Дух яблук” враження від запаху яблук передають одну із основних ідей світобачення митця – пошуки щастя через повернення в дитинство.

В інших випадках робиться акцент на авторське самопізнання та психологізм оповіді, аж до її інтелектуальної значимості (мініатюри Борхеса). В борхесівських мініатюрах, нерідко ховаючи своє обличчя за маскою, автор майже завжди розповідає про себе. На підтвердження цієї думки процитуємо Х.-Л. Борхеса: „Фантастика є вид сповідальної прози. Все, що я пишу, є інтимним, але це настільки глибока інтимність, що іншим і не варт знати чи здогадуватись, наскільки це все інтимне” [9, 270]. Тут авторське самопізнання та художня творчість є складними взаємопроникними та взаємодоповнювальними процесами.

Латиський митець І. Зіедонис у своїх прагненнях до відкриття-пізнання істини застосовує джойсівську теорію епіфанії, яка базується на поетапному розумінні цілісності та гармонійності світу. У його мініатюрах-прозріннях потік свідомості поєднується із асоціативною роботою думки, тобто відбувається злиття інтуїтивно-підсвідомого із раціональним. У таких філософських пошуках змістова напруга слова та думки доводиться до найвищого звучання [4, 140].

Таким чином, сьогодні поетика жанру прозової мініатюри як такого, що „передбачає значну концентрацію думки і почуття” [1, 120] і є максимально адаптованим до вираження авторського світовідчуття, у різних національних літературах засвідчує якісно інший ступінь художності, збагачується новими філософськими категоріями та новими способами змалювання внутрішнього життя особистості.

Література

1. Гінда О. М. Прозова мініатюра в контексті східнослов'янської літературознавчої жанрології (60–80-ті роки ХХ ст.) // Проблеми слов'янознавства.– 1999.– Вип. 50.– С. 111–117.
2. Делерм Ф. Первый глоток пива и прочие радости жизни / Пер. с фр. и вступ. Н. Мавлевич // Иностран. лит.– 2002.– № 7.– С. 175–185.
3. Денисюк І. О. Розвиток української малої прози ХІХ – поч. ХХ ст.– Л.: Наук.-вид. т-во “Академічний експрес”, 1999.– 280 с.
4. Зіедонис І. Епіфанії / Пер. з лат. В. Силави.– Рига: Латв. академ. б-ка, 2005.– 143 с.
5. Кузнецов Ю. Б. Імпресіонізм в українській прозі кінця ХІХ – початку ХХ ст.: Проблеми естетики і поетики.– К.: Зодіак-ЕКО, 1995.– 304 с.
6. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін.– К.: ВЦ “Академія”, 1997.– 752 с.
7. Матіяш Б. Сюжет для Свідзінського // Критика.– 2007.– № 5.– С. 26–27.

8. Мориак К. Пруст / Вступ. ст. А. Д. Михайлова; Пер. с фр. Н. Бунтман, А. Райской.– М.: Независимая газ., 1999.– 288 с.
9. Тейтельбойм В. Два Борхеса: Жизнь, сновидения, загадки / Пер. с исп. Ю. Ванникова.– СПб.: Азбука, 2003.– 448 с.
10. Bertrand R. Philippe Delerm et le minimalisme positif.– Monaco: Le Rocher, 2005.– 234 p.
11. Cavallero C. Les florilèges du quotidien // Études littéraires.– 2005.– Vol. 37.– № 1.– P. 145–156.
12. Delerm P. La première gorgée de bière et autres plaisirs minuscules.– Paris: Coll. L'arpenteur, Gallimard, 1997.– 96 p.

УДК 821.162.1.09

Вікторія Дуркалевич

ПОЛЬСЬКА ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧА СЕМІОТИКА: ПОШУК ГУМАНІСТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Аналізується польська літературознавча семіотика. Семіотичні дослідження розглядаються як структуральний елемент знання про літературу, а також як основа альтернативної реінтерпретаційної моделі. Польська літературознавча семіотика трактована як одна з основних сил у боротьбі за знання, культурну пам'ять і гуманістичну ідентичність.

Ключові слова: текст, культура, авторефлексія.

Durkalevych V. The Polish Literary Semiotic: Looking for Humanity Identity. The article deals with the analysis of the polish literary semiotic. Semiotic works are elucidated as the core structural element of the literary criticism and as the central point of the alternative reinterpretation model. The polish literary semiotic has been shown as one of the main force in the struggle for information, cultural memory and humanity identity.

Key words: text, culture, autoreflection.

Durkalewicz W. Polska semiotyka literaturoznawcza: poszukiwanie tożsamości humanistycznej. Artykuł jest poświęcony analizie polskiej semiotyki literaturoznawczej. Studia semiotyczne są rozpatrywane jako strukturalny element wiedzy o literaturze oraz jako podstawa alternatywnego modelu reinterpretacyjnego. Polska semiotyka literaturoznawcza pojmowana jest jako jedna z podstawowych sił w walce o wiedzę, pamięć kulturową oraz humanistyczną tożsamość.

Słowa kluczowe: tekst, kultura, autorefleksja.

Культура – складний механізм витворювання, структурування й зберігання інформації. Динамізація інформаційних процесів на усіх